

N. SLIŽIENĖ

SUDURTINIŲ NEVEIKIAMŲJŲ VEIKSMAŽODŽIO FORMŲ REIKŠMĖS IR VARTOJIMAS

Lietuvių kalbos veiksmažodžio neveikiamosios rūšies asmenuojamosios formos yra tik sudurtinės, sudarytos iš savarankiškos leksinės reikšmės veiksmažodžio esamojo arba būtojo laiko neveikiamojo dalyvio ir pagalbinio veiksmažodžio *būti* asmenuojamųjų formų, pvz.: *esu baramas, būtų baramas, buvo išbartas*. Laikų ir nuosakų reikšmėmis jos atitinka tam tikras veikiamosios rūšies asmenuojamąsias formas, pvz.: *yra gerbiamas – gerbia, buvo gerbiamas – gerbė, būdavo gerbiamas – gerbdavo, bus gerbiamas – gerbs, būtų gerbiamas – gerbtų, būk gerbiamas – gerbk, tebūnie gerbiamas – tegerbie; yra pagerbtas – yra pagerbęs; buvo pagerbtas – buvo pagerbęs, pagerbė; būdavo pagerbtas – būdavo pagerbęs, pagerbdavo; bus pagerbtas – bus pagerbęs, pagerbs; būtų pagerbtas – būtų pagerbęs, pagerbtų; būk pagerbtas – būk pagerbęs, pagerbk; tebūnie pagerbtas – tebūnie pagerbęs, tegu pagerbia*. Tarp vienu ir kitų formų yra tik rūšies skirtumas. Veikiamosios rūšies formos rodo, kad sakinio veiksniu išreikštas asmuo ar daiktas pats atlieka jų žymimą veiksmą, o neveikiamosios rūšies formos reiškia veiksmą, atliekamą kito veikėjo ir nukreiptą į sakinio veiksniu išreikštą daiktą ar asmenį (toliau toks veiksmas bus vadinamas pasyviu). Be to, apibūdindamos daiktą kaip patiriantį svetimą veiksmą, neveikiamosios formos kartu nusako ir tam tikrą jo būseną.

Kaip matyti iš aukščiau pateiktų pavyzdžių, neveikiamosios formos su esamojo laiko dalyviu laikų reikšmėmis atitinka vientisines veiksmažodžio formas, o formos su būtojo laiko dalyviu – ir vientisines, ir sudurtines atliktines veikiamosios rūšies formas. Apie sudurtinių atliktinių formų reikšmę turinčias neveikiamąsias formas jau yra rašyta¹, dėl to šiame straipsnyje bus kalbama tik apie tas neveikiamąsias formas, kurios laikų ir nuosakų reikšmėmis atitinka vientisines veikiamosios rūšies formas².

Neveikiamosios formos su esamojo laiko dalyviu

§ 1. Sudurtinės neveikiamosios formos su esamojo laiko dalyviu reiškia pasyvinį veiksmą, vienalaikį su kalbamuoju momentu, ankstesnį už jį arba vėlesnį. Šalia veiksmo reikšmės paprastai gana aiški ir būsenos reikšmė.

¹ Žr. N. Sližienė, Sudurtinių atliktinių veiksmažodžio laikų reikšmės ir vartojimas, kn.: Lietuvių kalbos gramatikos tyrinėjimai (toliau – LKGT), Vilnius, 1969, p. 17–40.

² Kadangi sudurtinės neveikiamosios formos su būtojo laiko dalyviu tiek savo struktūra, tiek laikų bei nuosakų reikšmėmis atitinka veikiamosios rūšies sudurtines atliktines formas, paprastai jos taip pat vadinamos atliktinėmis. Tačiau tais atvejais, kai minėtosiomis reikšmėmis jos atitinka veikiamosios rūšies vientisines formas, atliktinėmis galėtų būti vadinamos tik sąlygiškai.

Tiesioginė nuosaka:

Esamasis laikas: *Imk sau drąsiai tą dalį, kuri tau yra laikoma.* DaukRR 305. *Jie (jaunikliai) tuoj pasislepia motinos plunksnose ir yra tėvo lesinami.* IvanLP II 25. *Prie urvų visur yra prikeriami slėpiningi padavimai.* LKŽ II 232.

Būtas is kartinis laikas: *Balandžio mėn. 8 d. buvo stebimos klykuolių tuoktuvės.* IvanLP II 97. *Ne vienas kaimo žilagalvis pasakojo apie kartuvių kalną, kurio pavadinimas buvo siejamas su bajoro žygiais.* CvR VIII 129. *Dargi buvo priminti atgal į darbą keletas iš kalėjimo grįžusių darbininkų, ir atlyginimo priedas kelis mėnesius visiems buvo tvarkingai išmokamas.* VienR V 410.

Būtas is dažninis laikas: *Čia dažnai minimas būdavo ir Stiklo Žmogelis.* BalčHP₁ 253. *Guolis būdavo pajudinamas tik pavasarį, kai atšilus Kiškis persikeldavo į daržinę, ant šieno.* CvR III 66.

Būsimasis laikas: *Jis žino, kad jie (arkliai) bus netrukus mobilizuojami, ir Šalteikių Karaliai bevažiuos tik su kuiniais, netinkančiais karui...* SimonVK II 28. *Koks gi čia rojus, jei iš vieno bus atimama, o kitiems atiduodama!* VienR V 201. *Senatvei ir bus numetami ten kokie nors procentai dėl smegenų minkštėjimo.* ČiurIRR III 50.

Netiesioginė nuosaka: *Bet čia mažne kiekvienas bara, spigina į akis, jog tai dykų dykai esą gaišinami pinigai.* ŽemR I 49. *O buvę kuliama garine mašina.* SimonVK II 205. *Būdavo, ims pasakoti, prie kokių darbų jis buvęs stumdomas.* ŽemR II 374. *Ir jie nebūsią apie tai pamane, kad palei gyvenamąją kuriądien būsiąs tiesiamas kelias...* SimonVK I 46.

Pasitaiko netiesioginės nuosakos formų, sudarytų su pagalbinio veiksmožodžio bevardės giminės neveikiamaisiais dalyviais. Jomis nusakomi iš tam tikrų aplinkybių paaiškėję ar tik spėjami veiksmai.

Vietoje „bėga skubinas“, „bėga tekinas“ seniau būta sakoma ir: *skubinomis braukiu.* BūgKS 92.

Tariamosios nuosakos formos, kurių pagalbinio veiksmožodžio forma vientisinė, reiškia tariamus dabarties arba ateities veiksmus; jų, kaip ir vientisinių veikiamųjų tariamosios nuosakos formų, laiko reikšmė yra nediferencijuota ir paaiškėja tik platesniame kontekste.

Mūsų krašte būtų daug daugiau ančių, jei joms būtų teikiama globa. IvanLP II 73. *Neteiskime, kad nebūtume patys teisiami.* SimonVK II 327.

Tariamosios nuosakos formos, kurių pagalbinio veiksmožodžio forma yra sudurtinė, reiškia tariamą praeities veiksmą, nukreiptą į sakinio veiksmiu išreikštą daiktą ar asmenį, ir laiko bei nuosakos reikšmėmis atitinka tariamosios nuosakos veikiamąsias sudurtines atliktines formas, taip pat reiškiančias tariamą būtajį veiksmą, plg.: *būčiau buvęs baramas – būčiau baręs.*

Kad būtų geriau laikomas buvęs, nebūtų iš ten bėgęs duonos ieškoti. JablRR I 319. *Grėtei Karalienei atidarius virtuvės duris, klegesys staiga nutrūksta, pasidaro tokia kebli tyla, kad Grėtei norėtusi vėl grįžti į savo kambarį, lyg jinai būtų buvusi barama. O, ji žino, kad čia važiuota per jos kailį, kad čia – greičiausia – buvo juokiamasi iš jos.* SimonVK II 218–219.

Dėl neveikiamosios rūšies specifinės reikšmės liepiamosios ir geidžiamosios nuosakos formos yra labai retos: liepimas arba pageidavimas paprastai reiškiamas sakinio veiksmiu pasakyto daikto ar asmens adresu, o šiuo atveju veiksmo atlikimas.

nuo jo nepriklauso. Dėl to šių nuosakų neveikiamosios formos, jeigu ir pasitaiko, tai reiškia daugiau daikto būseną, negu į tą daiktą nukreiptą veiksmą (išskyrus beasmenes formas).

Būk visų mylimas, bet tos meilės neieškok. JablRR I 314. *Teip tesie sakoma.* SchG 303. *Kad jau ir sutepei savo sąžinę, tu, veidmainy, tai nors Šimonių vardas tegu nebus valkiojamas po kalėjimus.* SimonR I 154.

Esamojo laiko, ypač trečiojo asmens, sudurtinių neveikiamųjų formų reikšmė dažnai vartojami vieni esamojo laiko neveikiamieji dalyviai³. Dabartinės kalbos požiūriu jie galėtų būti laikomi ir sudurtinėmis formomis su nuline pagalbinio veiksmožodžio esamojo laiko forma.

Vėlybieji vasarojai tyčia dar laikomi dirvoje; tik vargu jie beprinoks nebekaitrioje saulėje. VaižgDD 59. *Jaučiai per gerai suprato, jog visi tie baisūs šauksmai ir pliaukšėjimai ne jiems adresuojami.* VaižgDD 70. *Mano giminės ponai, ir jie primami garbingai.* SimonVK II 20. *Man pasigirdo, kad aš šaukiama...* SruogR III 408.

Kadangi esamojo laiko sudurtinių formų palyginti nedaug vartojama, jų reikšmėms iliustruoti kai kur bus pateikiami ir vieni esamojo laiko neveikiamieji dalyviai.

§ 2. Neveikiamosios formos su esamojo laiko dalyviu, kaip ir vientisinės veikiamosios rūšies formos, gali turėti arba konkrečią, arba apibendrintą reikšmę. Pirmuoju atveju jomis nusakomi konkretūs pasyviniai veiksmai, trunkantys kalbamuju momentu, trukę praeityje arba truksiantys ateityje.

Kada jis paklausė, kas juos įgaliojo nekaltam žmogui atimti laisvę, jie atsakė, kad tai yra daroma policijos ir jo šeimininko Kalum-Beko vardu. BalčHP₁ 310. *Šitai Dangutė verčiama tuojau tekėti už sau nemylimo mozūrų kunigaikščio.* MairRR II 176. *Kaziuliai palaimino tą vieną savo dukterį užkurinę su jų pačių samdininku bernu, kuris taip pat buvo mobilizuojamas.* VienR I 285. *Baudžiamasis būrys savo darbą jau buvo beveik baigęs: aikštėje prie rotušės buvo šaudomi paskutiniai olandai, kuriuos paskubomis sučiupo šaunieji kariautojai vienus dar lovoj, kitus — jau atėjusius į krautuves ir įstaigas.* VencLR III 246. *Dėl to jis sugalvojo šiandien ateiti bent iki Šmito, kur bus rodomi šviesos paveikslai.* SimonVK II 300. *Jinai taip pat beveik norėtų, kad jos išėjimas iš šių namų būtų baigiamas malda.* SimonVK I 243.

Konkretaus pasyvinio veiksmo reikšmė vartojamos beveik vien tik eigos veiksmo veiksmožodžių neveikiamosios formos. Tik tada, kai esamojo laiko formomis vaizdingai nusakomi praeities įvykiai (praesens historicum reikšmė), vartojamos ir įvykio veiksmo veiksmožodžių formos.

Jau vėlu, geriau sakant, ankstyvas buvo rytas, kada jis iš Pagirių leidosi namo. Tik: strakt, strakt! iš po tiltelio vyrai, trys ar keturi. Vilius jau parmestas ant žemės, šauniai aplopomas kančiukais. O tada išplečiamos jo rankos ir prie vieno bei antro baltos lentos galo glaudžiai pririšamos. — Dabar bėk, vaikel! — patarė nusipaišiusieji bernai. SimonVK I 152—153.

Kitais atvejais įvykio veiksmo veiksmožodžių neveikiamosios formos konkretaus veiksmo reikšmė pavartojamos vos vienur kitur ir yra gana artimos įvykio veiksmo veiksmožodžių formoms su būtojo laiko dalyviu (plg. § 6).

Paskui buvo įrengiamas svečių kambarys su dviem lovom, marmurine praustuve ir veidrodine spinta. SimonVK II 168.

³ Plačiau apie tai žr. N. Sližienė, Lietuvių literatūrinės kalbos sudurtinių veiksmožodžio formų struktūra, kn.: Lietuvių kalbos gramatinė sandara (toliau — LKGS), Vilnius, 1967, p. 78—79.

§ 3. Konkretaus pasyvinio veiksmo reikšmė neveikiamosios formos su esamojo laiko dalyviu apskritai nedaug tėra vartojamos. Dažniausiai jos turi apibendrintą reikšmę: jomis nusakomi nuolatiniai arba tam tikromis aplinkybėmis visada vykstantys dabarties, praeities arba ateities pasyviniai veiksmai.

Svirties nėra: kaip norint vargingai yra semiamas vanduo. ŽemR I 56. *Pas mus jų (šaukštasnapių ančių) pasitaiko visur, bet niekur apščiai nėra randama.* IvanLP II 85. *Kaip yra sakoma — šuo šunį, šuo šunį, šunies uodega vikst, taip ir čia.* ŽemR II 457. *Visi tie javai yra nuvokiami, iškuliami ir į aruodus supilami, jog grūdas iš stiebo per 10, o kartais 8 nedėlias pagal taikumą oro apent į grūdą pagrižta ir šimteriopą vaisių artoju parneša.* DaukRR 213. *O sūnūs visi taip pat buvo aštriai prižiūrimi, kad nesusipainiotų ir neišžiūrėtų į kokį nors gražų veiduką.* SimonVK II 173. *Ilgas buvo tasai dienos tarpas pralaukti kaip senam, taip ir mažam, o nepaliekama buvo jiemsdviejų nieko.* VaižgDD 107. *Jis (brolis) jai kaskart iš naujo būdavo dovanojamas.* SimonVK I 201. *Kai ateidavo ruduo, vilčių metas, derlius būdavo nuimamas iki grūdelio.* CvR VIII 111. *Ak, kada išauš ta diena, kada tie bus kariami, kurie dar norės karo?* SimonVK II 262. *Eiliniai buvo painformuoti, kad jų siuntiniai bus priimami ne anksčiau kaip po trijų dienų.* VencLR III 248. *Mieloji, nei aš, nei Viliumas nenorime, kad apie mus taip būtų sakoma, kaip apie jūsų vaišes Pamariuose per vestuves.* SimonVK II 15.

Apibendrinta reikšmė vartojamos tiek eigos, tiek įvykio veiksmo veiksmoždzių neveikiamosios formos, bet pirmosios yra žymiai dažnesnės.

§ 4. Apibendrintos reikšmės esamojo laiko neveikiamosios formos įprastinius dabarties veiksmus dažnai nusako kaip reikiamus arba kaip galimus. Pirmuoju atveju jos žymi tokius pasyvinius veiksmus, kurie tam tikromis aplinkybėmis visada yra atliekami ir turi būti atliekami.

Gavo tau vietą, bet turi jam užmokėti rublį... nuves tuojau... mieste už kiekvieną žingsnį yra mokama... ŽemR II 219. *Tvora gudinė yr nenardoma, bet gudiškai tverinama — pavijojama iš pat žemės.* Vrn (LKŽ III 694). *Geležis kalama, kol raudona...* SimonVK II 276. *Žodžių dalys yra keliamos skiemenimis: į kitą eilutę yra keliamas visas žodžio skiemuo ir su juo tolesnieji žodžio skiemens.* JablRR I 398. *Kad lietus nesulytų rugių, dedamas yra kriauklas (kepurė).* Vdš (LKŽ VI 561). *Ką tu čia birstini kaip iš nosies taboką — berk, kaip yra beriam!* Skd (LKŽ I 692). *Ratinio kėdė yra daroma iš storos lentos.* Klov (LKŽ V 480).

Antruoju atveju įprastiniai pasyviniai dabarties veiksmai nusakomi kaip galimi ir dėl to tam tikromis aplinkybėmis visada atliekami.

Kuriami paprastai tėra tiktai trobesys (troba), laivas ir miestas (pilis). BūgKS 109. *Jeigu visos ligos tik nervai, ir tai taip greit nustatoma, kuriems galams dar reikia visokių rūšių gydytojų.* SimonVK II 181. *Maišelio formos membrana lengvai pagaminama iš kolodijaus.* MatKCh 48. *Nereikėjo pakulų išdalinti, pati matai, kaip jos gaunamos.* CvR VIII 32.

§ 5. Kai kada neveikiamosios formomis su esamojo laiko dalyviu nusakomas ne trunkantis, o jau atliktas veiksmas. Šiais atvejais jos vartojamos panašiai kaip sudurtinės atliktinės formos, turinčios santykinę-rezultatinę reikšmę⁴.

Jis skiriamas (plg. yra perskirtas) į dvi dalis. Vienoj paveikslų daly atvaizduotas skaisčiai mėlynas dangus su auksu spindinčia saule... Likusioje dalyje atvaizduo-

⁴ Žr. N. Sližienė, Sudurtinių atliktinių veiksmoždzio laikų reikšmės ir vartojimas, LKGT, p. 17–40.

tas pilkas, žaibais tviskąs dangus. SimonVK I 175–176. Pagal susitarimą su Grauziniu, žemės Ignotui buvo skiriama (plg. buvo skirta) tik pūravietė. Gud-GuzKIT 279. Kiekvienas tų Tyzenhauzų turėjo atsinešęs iš Livonijos savo senolio Hanso Henriko Tyzenhauzo surašytą giminės kroniką ir pergamentą su Rygos arkivyskupo epistulos nuorašu, kuriuo Tyzenhauzų lėnas buvo paverčiamas (plg. buvo paverstas) amžina nuosavybe. Gud-GuzKIT 338. Visa, kas buvo susidarę joje per tuos malonėjimus, ji (Severja) dabar atnešė tam, kam buvo įapvaizdos, regėti, skiriama (plg. buvo skirta). VaižgDD 56. Rytai – Vakarai, gili Šiaurė ir Pietūs bus jungiami (plg. bus sujungti) darbu tvarkingai. SNrP₁ 156.

Veiksmo rezultatas šiais atvejais kalbėtojo laikomas nusakomo veiksmo tąsa, jo dalimi, dėl to vartojamos formos su esamojo laiko dalyviu⁵.

Neveikiamosios formos su būtojo laiko dalyviu

§ 6. Neveikiamosios formos su būtojo laiko dalyviu reiškia pasyvinį veiksmą, įvykusį praeityje arba įvyksiantį ateityje. Dabarties veiksmams nusakyti jos nevartojamos.

Tiesioginė nuosaka:

Būtasias kartinis laikas: *Netrukus visas auksas buvo supilstytas į tiek maišiukų, kiek buvo vienuolių. VienR I 30. Pro kukčiojimus buvo papasakotas mažojo žmogaus gyvenimas nuo pat lopšio. CvR VIII 179. Ilga Adomo barzda pirma buvo pertraukta kerpamąja mašinėle, o paskui, Aleksandriui paėmus į rankas skustuvą, ir visai nūslinko, kaip vėjo nupūsta pusnis. VencLR III 93. Žuvo maži sakalynai, ir jų lizdas buvo išdraskytas, išmėtytas, į visas šalis vėjo išpustytas... KrėvP 206. Vieną trečiądienį, lygiai rinkimų kovai einant, buvo sušauktas susirinkimas Elizaičio salėje. SimonVK I 81.*

Būtojo kartinio laiko neveikiamosios formos su būtojo laiko dalyviu, panašiai kaip ir būtojo kartinio laiko vientisinės veikiamosios formos, tam tikrame kontekste gali reikšti būtajį veiksmą, kurio padariniai aktualūs dabarčiai. Ši jų reikšmė artima esamojo atliktinio laiko reikšmei. Skirtumas tarp jų toks pat, tik dar ryškesnis, kaip tarp veikiamųjų esamojo laiko sudurtinių atliktinių ir būtojo kartinio laiko vientisinių formų reikšmės: būtojo kartinio laiko neveikiamosios formos, palyginti su esamojo laiko atliktinėmis formomis, turi žymiai ryškesnę būtojo veiksmo reikšmę ir žymiai silpnesnę esamos būsenos reikšmę⁶.

Mūsų galingas valdovas siūlo tau geruoju atiduoti žmoną ir yisus tuos, kurie su ja buvo paimti (plg. yra paimti), jei tu pažadėsi pasitraukti nuo pilies ir ramiai iške-liauti iš mūsų šalies. KrėvP 165. — Jau vytytys pasiūstos, valdove, — atsakė senasis Vaišnora. — Bet pėsčio girioje nesurasi, raitas nepavysi: maža vilties, kad dievai gaus, kas jiems buvo žadėta. — Dievai turi gauti, kas jiems žadėta! — tarė rūsčiu balsu

⁵ Plg. esamojo laiko vientisinių formų vartojimą galutinai pasibaigusiam veiksmui nusakyti, pvz.: *Jau tu visai beprotis esi: neturim nė krislo duonos namie, dabar tu parsiveži aprašytą medžio gabalą (BsRP 28)* (žmona bara iš turgaus parvažiavusį vyrą, vietoj duonos nupirkusį gydytojo iš-kabą), žr. Z. Dumašiūtė, Išplėsto esamojo laiko vartojimas dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje, Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, serija A 1(8), Vilnius, 1960, p. 178–179.

⁶ Plg. N. Sližienė, Sudurtinių atliktinių veiksmožodžio laikų reikšmės ir vartojimas, LKGT p. 23–26.

žilaplaukis galingų dievų krivis. KrėvP 187. Kiek jau buvo sakyta, kiek šaukta prie pono; per medininką ir aš pats sakiau Baltaragiui kelis sykius. O kai jūs neklausot, ponas liepė gyvulius grėbti. ŽemR II 69. Gavęs atsakymą, jog tai raidės, jog iš tų raidžių susideda žodžiai, ir jog tokiu būdu, kas paima laišką, tas gauna žinoti, kas tame laiške buvo norėta jam pasakyti, vaikas tik su didesniu smalsumu ir atsidėjimu ėmė žiūrėti į beriamas popierin raides. PtR I 238. Petras lenkiasi, kaip buvo parodyta, ir išeina. BinkRn 293.

Pasyviniam praeities veiksmui nusakyti, be būtojo kartinio laiko sudurtinių neveikiamųjų formų, dar yra vartojami vieni būtojo laiko neveikiamieji dalyviai. Ši jų reikšmė išryškėja tam tikrame kontekste.

Pagaliau padarytas kompromisas. Derybos baigėsi žinoma „žąsimi“. SimonVK I 269. *Pietus iškėlė miestelyje, keliose vietose, špitolėje, klebonijos šeimyninėje ir kitur. Pašerta keli šimtai žmonių, pamaldinta visos apylinkės elgetos ir likučiais jie apkrauta, kad vos pasinešė.* VaižgRR I 375. *1955 m. pavasarį praskrido 36 (gulbės), o rudenį matytos tik 4.* IvanLP II 34. *Užsienyje šis metodas pradėtas taikyti tik per antrąjį pasaulinį karą, o tuo tarpu Tarybų Sąjungoje jis buvo vartojamas jau prieš karą.* BaršF 161.

Būtojo laiko neveikiamieji dalyviai šia reikšme nėra dažnai vartojami. Kiek daugiau jų pasitaiko mokslinės literatūros ir publicistikos kalboje⁷.

Būtasis dažninis laikas: *„Giros nebeturime, tai nors miselės štai atsi-gerk — ag bet širdžiai atgauti“.* Ir svečias būdavo nulenktas. VaižgRR I 183. *Jis kirpo drabužius, vedė jiems pirmutinį adinį, ir adata toliau pati nesustodama dirbo, ligi drabužis būdavo pasiūtas.* BalčHP₁ 119–120.

Būsimasis laikas: *Galtas, kuris neužmuš manęs, bus mano rankos užmuštas...* SimonVK II 318. *Aje, gali mirti, būsi apvilktas.* Mlt (LKŽ I 40). *Aš tikiuosi, būsim dailiai sutikti.* SNėrP₁ 442. *Keliauk namo, čia ne tavo darbas, o jei kišiesi, kur nereikia, tai už kiekvieną žodį būsi nubauštas po dešimtį auksinių.* BalčHP₁ 311. — *Bus viskas padaryta, — atšovė Marė ir norėjo išeiti.* ŽemR II 302.

⁷ Būtojo veiksmo reikšmė būdinga taip pat ir kai kurių slavų kalbų būtojo laiko neveikiamiesiems dalyviams, tiesa, daugiausia tik bevardės giminės formoms. Dabar šia reikšme jie vartojami tik lenkų ir ukrainiečių kalbose bei kai kuriose rusų kalbos tarmėse, tačiau anksčiau, ypač XVIII a., buvo paplitę rusų literatūrinėje kalboje, be to, randami senuosiuose baltarusių kalbos paminkluose. Slavų kalbose, kaip ir lietuvių kalboje, jie vartojami taip pat lygiagrečiai su sudurtinėmis formomis, padarytomis iš būtojo laiko neveikiamųjų dalyvių ir pagalbinio veiksmažodžio *būti* būtojo laiko formų; žr. В. А. Матвеевко, Временное значение главного члена страдательного-безличного оборота (на материале украинского и белорусского языков), кн.: Историческая грамматика и лексикология русского языка, Москва, 1962; П. С. Кузнецов, К вопросу о сказуемости употреблении страдательных причастий в русском литературном языке XVIII и начала XIX века, кн.: Труды Института русского языка АН СССР, т. II, Москва, 1950; П. С. Кузнецов, К вопросу о сказуемости употреблении причастий и деепричастий в русских говорах, кн.: Материалы и исследования по русской диалектологии, т. III, Москва—Ленинград, 1949. P. Kuznecovas šitoki būtojo laiko dalyvių vartojimą XVIII a. ir XIX a. pradžios rusų literatūrinėje kalboje aiškina lenkų ir lotynų kalbų įtaka, tačiau kartu pažymi, kad tam tikrą atramą jis turėjo ir gyvojoje liaudies kalboje.

Senuosiuose lietuvių kalbos paminkluose dėl lotynų kalbos įtakos būtojo veiksmo reikšmė kartais vartojamos esamojo laiko neveikiamosios atliktinės formos (pvz.: *O teip'W. Iėsus, kad' iėėmus tatėi passāke, ĩmtas yrā* (plg. *assumptus est* Mr 16, 19; *wziety iest* WjP 379) *inğ dagu*. DP 225). Lygiagrečiai pasitaiko ir vienių būtojo laiko neveikiamųjų dalyvių, pvz.: *Bėi kad' ne maž patārpt ne norėio, nūmire wel' ir didžturis, ir palāidotas pekloi*. DP 271; pastarųjų vartojimą aiškinti svetimų kalbų įtaka, atrodo, nederėtų, nes, kaip jau minėjome, jie tebevartojami ir šiuo metu.

Netiesioginė nuosaka: *Selimas visų vadinamas baisiausiu ir žiauriausiu galvažudžiu, o tu drįsti sakyti nukovęs jo sūnų ir nebuvęs tuojau sukapotas į kąsnelius.* BalčHP₁ 295. *Ir jam – tam priešui – būsią parodyta, kas yra vokietis ir kad su juo, girdi, nejuokaujama.* SimonVK II 43. *Vienas sargybos vyras įėjo į palapinę pasakyti, kad jie būsiantys tuojau užpulti.* BalčHP₁ 59.

Tariamiosios nuosakos formos su būtojo laiko dalyviu reiškia tariamą pasyvinį veiksma, priklausantį praeičiai arba ateičiai. Pirmuoju atveju jos žymi praeityje buvusį galimą arba pageidaujamą, bet neįvykusį pasyvinį veiksma ir laiko reikšmę atitinka veikiamosios rūšies tariamosios nuosakos sudurtines atliktines formas, reiškiančias tariamą praeities veiksma, plg.: *būčiau pavytas – būčiau pavijęs.*

Kad būčiau bent parbėgusi pirma! Gal dar būtų pagelbėta! ŽemR I 333. Kad būtų buvęs kas iš didžiųjų, būtų vaikas pagelbėtas... ŽemR I 371.

Ypač ryškia praeities veiksmo reikšmę turi neveikiamosios formos su sudurtinėmis pagalbinio veiksmazodžio formomis.

Tai daug gardžiau liesčiau tą pašarą, kad nebūtų buvęs paskerstas tas, kurs juomį penėjosi. DaukRR 327. *Kuriam laikui net buvo plikstelėjęs pavydas, kam jis apsiėmė nuolatinį darbininku, o ne užduotimis: kiek čia būt buvę pinigų uždirbti* VaižgRR I 284.

Antruoju atveju tariamosios nuosakos neveikiamosiomis formomis su būtojo laiko dalyviu nusakomi galimi arba pageidaujami pasyviniai veiksmai, kurie galėtų vykti ateityje; laiko reikšmę jos atitinka tam tikrame kontekste pavartotas veikiamosios rūšies tariamosios nuosakos vientisines formas, plg.: *būtų pavytas – pavytų.* Tik veikiamosiomis formomis galima nusakyti ne tik ateities, bet ir dabarties tariamus veiksmus, o neveikiamosios formos su būtojo laiko dalyviu dabarties veiksmams nusakyti iš viso nevartojamos, nei realiams, nei tariamiems.

Jei rastum tą pačią žolelę, kuria tave fėja pavertė, tai būtum išvaduotas. BalčHP₁ 163–164. *Be to, dar mokslininkas pats išvedžiojo jį po biblioteką, išrodė jam visas spintas ir suteikė daug naudingų patarimų, kaip reikia darbuotis, kad greičiau būtų pasiektas tikslas.* VienR I 300. *Jam be galo rūpėjo, kad viskas būtų padaryta laiku ir gerai.* VaižgDD 97. *Mūsų rajono darbo žmonės dės visas pastangas, kad TSKP XXII suvažiavimo iškelti uždaviniai būtų sėkmingai įvykdyti.* T 1963, 10.

Pasakytos su dalelyte *kad* arba su dalelyčių samplaika *kad man*, tariamosios nuosakos neveikiamosios formos reiškia liepimą, įsakymą, reikalavimą atlikti nuskomą veiksma.

Žiūrėkit, kad lig vakaro būtų padaryta! BilR I 106. *Kad būtų prakeiktas tas, kas, radęs tą lobį, negrąžins mano sūnui.* BalčHP₁ 95. *Kad žodis būtų ištesėtas!* SruogR III 516. *Kad man tuoj būtų pataisyta žmoniškai!* LzPR I 381.

Liepiamosios nuosakos neveikiamosios formos su būtojo laiko dalyviu reiškia pageidaujamą, kam nors linkimą pasyvinį veiksma ir savo reikšmę yra artimos geidžiamosios nuosakos formoms.

Pasveikintas būk, Vilniau! Pasveikintas būk, mieste mūsų senas! GirR II 13. *Būkit, žmogžudžiai, prakeikti rytmetėlių anksty! Būkit prakeiksmu prakeikti, peržengę mūs slenkstį! Būkit motinų prakeikti už nekaltą kraują! Tegu maras jus, prakeikti, nuo žemelės rauja!* SNėrP₁ 422.

Geidžiamoji nuosaka: – *Jaunikaiti, – tarė jis, – mano viešpats kalifas gali tave padaryti viskuo, kuo norės, net mano įpėdiniu, o aš nedaug tegaliu padaryti, ir*

tas, ką aš galiu padaryti, tegu būna padaryta geriau šiandien, negu rytoj. BalčHP₁ 309. Belstis? Ne. Tegu ji būna nustebinta, pritrenkta. Jis įeis neįspėjęs. VencIR III 255.

Liepiamosios ir geidžiamosios nuosakos neveikiamosios formos labai mažai tėra vartojamos.

§ 7. Pasyvinio praeities arba ateities veiksmo reikšmė vartojamos beveik vien tiksliai įvykio veiksmo veiksmožodžių neveikiamosios formos su būtojo laiko dalyviu. Eigos veiksmo veiksmožodžių formos šiais atvejais pasitaiko retai ir savo reikšmė yra artimos sudurtinėms neveikiamosioms formoms su esamojo laiko dalyviu.

Iš pradžių buvo manyta, kad čia yra atrastas neišsemiamas energijos šaltinis. BaršF 164. [Einiukas] augo taip, kaip pati Grėtė namie, matyt, buvo auginta. SimonVK II 351. Taip, kaip buvo ir norėta — kriaučius (=siuvėjas) virto į urėdą. BinkRn 171. Plačiai žinomi ir vertinami skulptoriaus J. Mikėno darbai, kurie pernai buvo eksponuoti Maskvoje ir pasaulinėje parodoje Venecijoje. T 1963, 10.

Plg.: Seniai, dar prieš karą, buvo manoma statyti naują gyvenamąją, bet vis nebuvo ir nebuvo pinigų. SimonVK II 171.

§ 8. Įvykio veiksmo veiksmožodžių neveikiamosios formos su būtojo laiko dalyviu reiškia tik konkretų pasyvinį veiksmą. Eigos veiksmo veiksmožodžių formos gali turėti ir apibendrintą reikšmę, tačiau jos labai mažai vartojamos. Taigi, kalbant apskritai, neveikiamosios formos su būtojo laiko dalyviu vartojamos konkrečioms praeities arba ateities veiksmams reikšti.

Kadangi neveikiamosios formos su būtojo laiko dalyviu būdingos daugiausia tik įvykio veiksmo veiksmožodžiams ir reiškia konkretų veiksmą, jos negali būti vartojamos dabarties veiksmams nusakyti: pastarieji įvykio veiksmo veiksmožodžių formomis dažniausiai nusakomi apibendrintai.

Neveikiamųjų formų su esamojo ir su būtojo laiko dalyviu reikšmės santykis

§ 9. Sudurtinės neveikiamosios formos su esamojo ir su būtojo laiko dalyviu yra labai glaudžiai susijusios savo reikšmė ir sudaro darnią neveikiamosios rūšies asmenavimo sistemą. Konkrečiam pasyviniam veiksmui reikšti vartojamos eigos veiksmo veiksmožodžių formos su esamojo laiko dalyviu ir įvykio veiksmo veiksmožodžių formos su būtojo laiko dalyviu. Vienos reiškia tam tikru momentu trunkantį veiksmą, kitos — tam tikru momentu įvykusį ar įvyksiantį veiksmą. Apibendrinta reikšmė vartojamos ir eigos, ir įvykio veiksmo veiksmožodžių formos su esamojo laiko dalyviu, o formos su būtojo laiko dalyviu ta reikšmė beveik nevartojamos.

Šitokių neveikiamųjų formų pasiskirstymą nulėmė jas sudarančių dalyvių reikšmė. Esamojo laiko neveikiamieji dalyviai daromi daugiausia iš eigos veiksmo veiksmožodžių ir pasyvinį veiksmą reiškia kaip procesą. Įvykio veiksmo veiksmožodžių esamojo laiko dalyviai paprastai vartojami tik nusakant pasikartojantį veiksmą, kai veiksmo trukmė negali išryškėti. Būtojo laiko neveikiamieji dalyviai daromi daugiausia iš įvykio veiksmo veiksmožodžių ir pasyvinį veiksmą reiškia kaip įvykusį faktą. Taigi esamojo ir būtojo laiko neveikiamųjų dalyvių reikšmės atsispindi ir su šiais dalyviais sudarytų sudurtinių formų reikšmėse.

Galima sakyti, kad konkrečios reikšmės neveikiamosios formos su esamojo laiko dalyviu apima tik eigos veiksmo tranzityvinius veiksmožodžius, o formos su bū-

tojo laiko dalyviu – tik įvykio veiksmo tranzityvinius veiksmazodžius. Apibendrintos reikšmės formos su esamojo laiko dalyviu apima ir eigos, ir įvykio veiksmo veiksmazodžius, o formoms su būtojo laiko dalyviu ši reikšmė nebūdinga. Vadinas, tik kartu paimtos, neveikiamosios formos su esamojo ir su būtojo laiko dalyviu apima visus tranzityvinius veiksmazodžius ir tuo būdu sudaro vieną neveikiamosios rūšies asmenuojamųjų formų sistemą.

Sudurtinių neveikiamųjų formų reikšmės santykis su esamojo ir su būtojo laiko neveikiamųjų dalyvių reikšme

§ 10. Tiek sudurtinės neveikiamosios formos su esamojo laiko dalyviu, tiek formos su būtojo laiko dalyviu yra kilusios iš sudurtinių tariniųėjusių konstrukcijų su esamojo arba būtojo laiko dalyviais⁸. Dalyviai reiškė ypatybę, išplaukiančią iš veiksmo, kurį žymi dalyvio veiksmazodinė šaknis, tuo būdu konstrukcijos su esamojo laiko dalyviu reiškė daikto ypatybę, kylančią iš pasyvinio veiksmo, kuris vyksta jungties rodomu laiku, o konstrukcijos su būtojo laiko dalyviu reiškė daikto ypatybę, kilusią iš anksčiau vykusio pasyvinio veiksmo. Tokių sudurtinio tarinio konstrukcijų yra dar ir dabar, pvz.: *Jo nosis buvo lenkta lyg gugė; Raštas buvo tiesiog neišskaitomas. Šis medis bus tinkamas pavažoms.*

Nuo šių konstrukcijų labiausiai nutolusios yra neveikiamosios formos su būtojo laiko dalyviu. Jose jau nebeišsiskiria atskira nuo pagalbinio veiksmazodžio dalyvio laiko reikšmė, t. y. santykinė ankstesnio veiksmo reikšmė (čia dalyvis laiko reikšmę yra praradęs). Sudurtinių formų laiko reikšmę rodo tik pagalbinio veiksmazodžio formos, o būtojo laiko neveikiamasis dalyvis reiškia tik veiksmo idėją, be to, lemia visos sudurtinės formos rūšies ir veiksmo reikšmę. Neturėdamas savos laiko reikšmės, būtojo laiko dalyvis yra labai glaudžiai susijęs su pagalbiniu veiksmazodžiu; tuo pačiu jis yra izoliuotas nuo atributinių ir antraeilį veiksmą reiškiančių būtojo laiko neveikiamųjų dalyvių. Dalyvio laiko reikšmės praradimas lėmė ir neveikiamųjų formų su būtojo laiko dalyviu reikšmės skirtumą nuo atliktinių formų reikšmės (t. y. nuo santykinės-rezultatinės reikšmės), plg. *Slapukas... čia buvo sučiuptas už atlapų: jis buvo sužeistas, nevaldė rankos – papuolė vilkas į geras žabangas!* (TilvU 162); čia sudurtinė forma *buvo sučiuptas* žymi praeities veiksmą, trukusį tuo pačiu metu, kaip ir vientisinių formų *nevaldė, papuolė* žymimi veiksmai, o sudurtinė forma *buvo sužeistas* reiškia tuo pačiu praeities metu trukusią rezultatinę būseną, susidariusią dėl ankstesnio veiksmo.

§ 11. Neveikiamosios formos su esamojo laiko dalyviu nėra taip aiškiai atsi-
ribojusios nuo sudurtinio tarinio konstrukcijų, kaip formos su būtojo laiko dalyviu.

⁸ A. Potebnia lietuvių kalbos sudurtines neveikiamąsias formas, kaip ir atitinkamas rusų kalbos formas, iš viso tylaikė konstrukcijomis, einančiomis sudurtiniu tariniu. Jo nuomone, jos reiškiančios du įvykius ir du laikus (vadinas, abu dėmenys turi savarankišką ir leksinę, ir gramatinę reikšmę) ir dėl to negalinčios būti laikomos viena gramatine forma; žr. A. A. Потебня, Из записок по русской грамматике, т. I–II, Москва, 1958, p. 146–154. Tačiau P. Kuznecovas rusų kalbos neveikiamųjų dalyvių ir veiksmazodžio *būti* junginius, kurie tiek savo struktūra, tiek reikšme yra analogiški lietuvių kalbos neveikiamosioms formoms, laiko sudurtinėmis formomis, nors sakosi nepretenduojąs į galutinį šio klausimo sprendimą, žr. П. С. Кузнецов, Из истории сказуемого употребления страдательных причастий в русском языке, докт. диссертация (mašinėraštis), Москва, 1947, p. VI–VIII. Sudurtinėmis formomis šie junginiai laikomi ir akademiniėje rusų kalbos gramatikoje, žr. Грамматика русского языка, т. I, Москва, 1960, p. 502–504.

Nuo sudurtinio tarinio konstrukcijų šias formas skiria svarbiausia tai, kad laikų ir nuosakų reikšmėmis jos prilygsta veikiamosioms vientisinėms veiksmožodžių formoms ir sudaro su jomis veikiamosios ir neveikiamosios rūšies asmenuojamųjų formų koreliacijas: *baru—esu baramas, bariau — buvau baramas* ir t. t. Tuo būdu jos įeina į veiksmožodžių asmenavimo sistemą ir atsiskiria nuo sudurtiniu tariniu einančių konstrukcijų.

Nors neveikiamąsias formas sudarančių esamojo laiko dalyvių kokybinė reikšmė yra labai susilpnėjusi (priešingu atveju šios formos negalėtų lygintis savo reikšme su vientisinėmis veiksmožodžių formomis), vis dėlto šiek tiek ji dar atsispindi sudurtinių neveikiamųjų formų reikšmėje: nusakydamos veiksmą, nukreiptą į sakinio veiksmui išreikštą daiktą, jos kartu žymi ir tam tikrą to daikto būseną. Pavyzdžiui, *esu baramas* reiškia ne tik, kad mane kas nors bara, bet ir kokia mano būseną dėl to, kad mane bara. Būsenos reikšmė šias formas dar sieja su konstrukcijomis, einančiomis sudurtiniu tariniu, ir rodo, kad nuo pastarųjų jos nėra visiškai atsiri-
bojusios.

Taigi sudurtinės neveikiamosios formos su esamojo ir su būtojo laiko dalyviais, daugiau ar mažiau pakitus jas sudarančių dalyvių reikšmei⁹, izoliavosi nuo sudurtiniu tariniu einančių analogiškų konstrukcijų ir dabar užima tam tikrą apibrėžtą vietą veiksmožodžių asmenavimo sistemoje.

Sudurtinės neveikiamosios formos su esamojo ir su būtojo laiko dalyviais XVI—XVII a. raštuose

§ 12. XVI—XVII a. raštuose randamos neveikiamosios formos su esamojo ir su būtojo laiko dalyviais savo reikšme ir vartojimu mažą ką tesiskiria nuo dabartinių formų. Formos su esamojo laiko dalyviu dažniausiai turi apibendrintą reikšmę (a), rečiau žymi konkretų pasyvinį veiksmą, trunkantį tam tikru dabarties, praeities arba ateities momentu (b).

a) *Tą giesme gedok kaip latiniskai giedoma ira.* MŽ 318. *Susimĩlĩt maĩ su-náu Dówido: dukté maná sũkei nũg welino yra trótinama.* DP 113. *Kartais ir kits szmogutelis geras ira warginamas ant scho Swieto.* BrP II 78. *Koszna diena ing griekus in biauribes ibraidinami esme, kartais Welino, kartais pikto szmogaus, kartais musu pacziu kuno.* BrP II 53.

b) *Szitáig nú iissai wel' lĩnksminas, o tu éssi kankinamás.* DP 272. *Ir perszeg-noia anus, ir wadinna ių wardą Szmogus, thũ cziesu kaip leidzami buwa* BrB 1 Moz 5, 2.

Apibendrintam veiksmui nusakyti vartojamos ir eigos, ir įvykio veiksmo veiksmožodžių formos, o konkrečiam veiksmui — beveik tik eigos veiksmo. Įvykio veiksmo veiksmožodžių formų, reiškiančių konkretų veiksmą, šiek tiek pasitaiko J. Bretkūno raštuose.

Ir wissi kurie thą dieną uschmuschami buwa, teip Wirų kaip Moterų, buwa dwiliks tukstantis, wis szmones isch Ai. BrB Joz 8, 25. *Iei schendiena mumus regint*

⁹ Pagalbinis veiksmožodis čia, kaip ir visose kitose sudurtinėse formose, yra netekęs leksinės reikšmės ir turi tik gramatinių kategorijų reikšmes, plačiau apie tai žr. N. Sližienė, Lietuvių literatūrinės kalbos sudurtinių veiksmožodžio formų struktūra, LKGS, p. 65–66.

kas numirtu, ir palaidoieims butu. O po triu dienu tas pats musump ateitu... Tadda mes isch tiesos tiketumbim, ta szmogu isch numirusiu sugriszusi, ir giwaessanti. BrPII24.

§ 13. Neveikiamosiomis formomis su būtojo laiko dalyviu paprastai nusakomi konkretūs praeities arba ateities pasyviniai veiksmai.

Ir regintiėmus, pakėltas bū, ir dėbesis priėme iį nūg akių iu. DP 228. Schiteipa buwa Midianitai paszeminti po akim waikų Israelo, ir anis galwos sawa daugesni ne pakele. BrB Teis 8, 28. Tunskenket, ir bus iumus atwerta. Mž 102. Kiekwienas kuris kłauso tu žodžiu mano, bus priligintas wiruy iszmintingam, kuris pastate namus sawo vnt uolas. SP 50. Te atsimáinai, idánt' ne butų pažuditas. DP 199. Kiekwiená dūbé test papildita: kiekwienas kálnas, ir pakálnis testi pažėmintas. DP 29. O kąg turių darį su Iėzumi kuri wadina Christumi? Táre wissi: Tėssi nukrižewōtas, nukrižewók, nukrižewók iį. DP 168.

Kaip dabartinėje literatūrinėje kalboje, taip ir XVI–XVII a. raštuose praeities arba ateities veiksmo reikšmė vartojamos daugiausia tik įvykio veiksmo veiksmažodžių formos su būtojo laiko dalyviu. Vis dėlto pasitaiko kiek daugiau, negu dabar, nepriešdėlėtų veiksmažodžių formų su būtojo laiko dalyviu, žyminčių trunkantį veiksmą ir, atrodo, turinčių eigos veiksmo reikšmę.

Petničioy wadziotas buwo pa vlićias ir namus su didžiu sawo izgiedinimu, apiuokimu. SP 363. Azudawe iėmus Diewo teysibe, adunt be palaubos butu plakti linčiugays gielažinieys per vmžius nuog anu stipriausiu ir smarkiausiu kotu welinu. SP 161. Kuri nuteka ažu wiro, ne turi kitiėmus roditis, idant iėmus megtu, ir nuog iu butu mileta, bet ape tay rupintis tur, idant tikram wiruy megtu, ir nuog io butu mileta. SP 223. Idánt' drin' mūsų, ir drin' tų weikalų mūsų, kurie tikrai yrá priesz intikėiimą mūsų, daugėsn' ne butų bluznitas Wārdas Wieszpatieš nūg židų, Pahónių, Tūrky, átskałūnių. DP 168. Schita wieta buwa Gilgal wadinta, ikki schei diėnai. BrB Joz 5, 9.

Kaip matyti, šiuose sakiniuose pavartotos neveikiamosios formos su būtojo laiko dalyviu savo reikšmė labai artimos formoms su esamojo laiko dalyviu. Tik pastarąsias šiais atvejais dabar mes ir pavartotume. Kartais ir senuosiuose raštuose formos su būtojo laiko dalyviu vartojamos greta formų su esamojo laiko dalyviu.

Tatai szinnok, Sekla (Gimine) tawa Swetima bus Szemeie, Kuri ne ios ira, ir thinai ghi bus priwerczama ant sluszbos, ir muczita (warginta) kieturis schimtus mėtu. BrB 1 Moz 15, 13.

Vadinasi, sudurtinių neveikiamųjų formų su esamojo ir su būtojo laiko dalyviais vartojimas XVI–XVII a. raštuose buvo kiek mažiau nusistovėjęs, kaip dabartinėje literatūrinėje kalboje.

Išvados

1. Veikiamosios rūšies vientisines asmenuojamąsias veiksmažodžių formas laikų ir nuosakų reikšmėmis atitinka neveikiamosios rūšies sudurtinės asmenuojamosios formos su esamojo ir su būtojo laiko dalyviais. Formos su esamojo laiko dalyviu, būdingos eigos ir įvykio veiksmo veiksmažodžiams, atitinka konkrečią reikšmę turinčias eigos veiksmo veiksmažodžių ir apibendrintą reikšmę turinčias eigos ir įvykio veiksmo veiksmažodžių veikiamąsias formas, o formos su būtojo laiko dalyviu, būdingos daugiausia tik įvykio veiksmo veiksmažodžiams, atitinka konkrečią reikšmę turinčias įvykio veiksmo veiksmažodžių veikiamąsias formas. Nukrypimų yra

palyginti labai maža, kiek daugiau jų tik XVI–XVII a. raštų kalboje. Tuo būdu, tik kartu paimtos, neveikiamosios formos su esamojo ir su būtojo laiko dalyviais apima visus tranzityvinius veiksmazodžius ir sudaro koreliacijas su veikiamosios rūšies vientisinėmis asmenuojamosiomis formomis.

2. Sudurtinės neveikiamosios formos su esamojo ir su būtojo laiko dalyviais yra nevienodai nutolusios nuo sudurtinių tariniu einančių konstrukcijų, iš kurių kadaise išsirutuliojo. Sudurtinėse formose būtojo laiko neveikiamieji dalyviai yra praradę laiko reikšmę ir izoliavęsi nuo visais kitais atvejais vartojamų būtojo laiko dalyvių, dėl to su veiksmazodžiu *būti* sudaro labai glaudų vienetą. Sudurtinės formas sudarantys esamojo laiko neveikiamieji dalyviai tokio didelio reikšmės poslinkio nepatyrė: susilpnėjo tik jų būdvardinės ypatybės ir išryškėjo veiksmazodinės, tačiau ir to pakako, kad tokio dalyvio junginys su pagalbinio veiksmazodžiu *būti* savo gramatine reikšme prilygtų veikiamosios rūšies vientisinėms asmenuojamosioms formoms. Su sudurtinio tarinio konstrukcijomis šias formas sieja šalia veiksmo reikšmės dar jaučiama būsenos reikšmė, o tai rodo, kad jos nėra griežtai atsiribojusios.

3. Sudurtinių neveikiamųjų formų vartojimas XVI–XVII a. raštuose yra iš esmės toks pat, kaip ir dabartinėje literatūrinėje kalboje, tik šalia formų su esamojo laiko dalyviu kiek dažniau, negu dabar, vartojamos artimą reikšmę turinčios eigos veiksmo veiksmazodžių formos su būtojo laiko dalyviu.

Gauta
1971. X. 5

Н. СЛИЖЕНЕ

ЗНАЧЕНИЯ И УПОТРЕБЛЕНИЕ СЛОЖНЫХ ПАССИВНЫХ ВРЕМЕННЫХ ФОРМ

Резюме

В статье освещаются значения и употребление сложных пассивных временных форм с причастиями настоящего и прошедшего времени, своими временными значениями соответствующих простым временным формам действительного залога.

Сложные пассивные формы с причастием настоящего времени обозначают действие, обращенное на предмет, выраженный подлежащим, одновременное с моментом речи, предшествующее ему или последующее. От соответствующих простых временных форм действительного залога они отличаются только страдательным значением, ср.: *esu baramas* – *baru*, *buvau baramas* – *bariau* и т. д. Формы глаголов несовершенного вида имеют как конкретное, так и обобщенное значение, а формы глаголов совершенного вида обычно имеют только обобщенное значение, напр.: *Sužieduotuvės buvo švenčiamos linksmai, bet Grėtei džiaugsmo nebuvo*. – Помолвка праздновалась (досл.: была празднуема) весело, но для Грете радости не было (И. Симонайте). *Svirties nėra: kaip norint vargingai yra semiamas vanduo*. – Журавля нет: кое-как с трудом черпается (досл.: есть черпаема) вода (Жямайте). *Kai ateidavo ruduo, vilčių metas, derlius būdavo nuimamas iki grūdelio*. –

Когда приходила осень, пора надежд, урожай снимался (досл.: был снимаем) до последнего зернышка (П. Цvirка).

Сложные пассивные формы с причастием прошедшего времени обозначают конкретное пассивное действие, совершившееся в прошлом или предвидимое в будущем, и образуют корреляции действительного и страдательного залога с соответствующими простыми временными формами: *buvau pavytas – pavijau, būdavau pavytas – pavydavau, būsiu pavytas – pavysiu* и т. д.¹⁰. Напр.: *Pro kukčiojimus buvo papasakotas mažojo žmogaus gyvenimas nuo pat lopšio*. Сквозь всхлипывания была рассказана жизнь маленького человека от самой колыбели (П. Цvirка). *Taigi žiūrėk, neužmiršk, girtas pas mergas nejok, nes būsi išjuoktas ir pažemintas*. — Так смотри, не забудь, пьяный к девкам не езжай, а то будешь высмеян и унижен (Вайжгантас). Значение пассивного действия характерно почти только для форм глаголов совершенного вида. Сложные формы глаголов несовершенного вида с этим значением встречаются редко.

Так как сложные пассивные формы с причастием прошедшего времени характерны почти только для глаголов совершенного вида и имеют только конкретное значение, они не употребляются для обозначения действий, совершающихся в настоящем, которые формами глаголов совершенного вида обыкновенно выражаются обобщенно.

Сложные пассивные формы с причастиями настоящего и прошедшего времени составляют одну систему спряжения страдательного залога, так как только взятые вместе, они вполне соответствуют по своему значению простым временным формам действительного залога и охватывают все переходные глаголы. Формы с причастием настоящего времени, характерные для глаголов как совершенного, так и несовершенного видов, соответствуют простым временным формам действительного залога, обозначающим конкретное совершающееся действие или имеющим обобщенное значение, а формы с причастием прошедшего времени, характерные для глаголов совершенного вида, соответствуют формам действительного залога, обозначающим конкретное совершившееся действие или действие, которое совершится в будущем.

Употребление сложных пассивных форм в литовских памятниках XVI—XVII веков в основном такое же, как и в современном языке, только встречается больше пассивных форм с причастием прошедшего времени глаголов несовершенного вида.

Поступило
5.X.1971

—*—

¹⁰ Это второе их значение. О первом, относительно-результативном, их значении говорится в другой статье, см. N. Sližienė, *Sudurtinių atliktinių veiksmąžodžio laikų reikšmės ir vartojimas*, сб. *Lietuvių kalbos gramatikos tyrinėjimai*, Vilnius, 1969, стр. 17-40.